

САМУР

№ 4 (330) 2019-йисан 25-май

1992-йисан январдилай акъатзава

Цийивилер

www.samurpress.net

Абад жезва

Чи республикадин меркез тир Баку квердавай мадни гзаф абад жезва. Эхиримжи йисара кутунвай паркар, гвечли багълар, эцигнавай сад-садалай иер дараматар ва мсб. мисал яз къалуриз жеда.

Алай йисан 22-майдиз Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиеван ва сад лагъай ханум Мегрибан Алиевадин иштираквилелди Бакудин «Тезе пир» мисклиндин вилик цийи гвечли багъ, гъакли Физулидин тварунихъ галай куьчедин яр-гивилихъди туькьурнавай Меркездин парк кардик кутуна.

Цийи парк Австриядин машгур архитектор Йенсом Хоффманан проектдин бинедаллаз кутунвайди я. И паркдихъ са къетенвал ава: ада яхди физвай инсанриз са манивални авачиз Нариман Нариманован проспектади Гейдар Алиеван имаратдал фидай мумкинвал гузва. Са шумуд чкадал чилин кланикай фидай рекъер туькьурнава. Паркда ял ягун ва къугун патал 7 майдан ава. Ина 9 фонтан кардик кутунва.

20 гектардин чилер къазвай паркдин 14 гектар къилляй-къилди тарар, безекдин валар цана авадан авунва. Санлай ина 19 жуьредин 2100 тар, 137 агъзур валар ва цуьквер цанва. Паркда – Мирзагъа Алиеван тварунихъ галай куьчединни «Тезе пир» мисклиндин арада 347 машин хуьдай чкани эцигнава.

Гуьнгуьна хуьтазва

Кцар района къадим гуьмбетар гзаф ава. Ихътин архитектурадин гуьмбетрик Хилерин хуьруьн мисклинни акатзава. 1912-йисуз эцигна кардик кутур и мисклин акунрай Гиндистандин машгур Таж Магъалдиз ухшар я. И дарамат Азербайжандин архитектурадин гуьмбетрин сиягъда гъатнава.

Мисклин хуьруьн къакъан чкадал эцигнавай виридалайни чехи дарамат я. Къве гъвадин и мисклиндин къене пад лугъуз тежедай къван иер нехшралди безетмишнава. Виликан вахтара адан къвед лагъай гъавада дишегълири капI ийидай.

Алай вахтунда дараматдин цлар гуьнгуьна хутунва, ракларни дакларар дегишарнава. Ина крар давамарзава. Мукъвал вахтара и дарамат дингълиляр патал капI-теат ийидай иер ибадатханадиз элкъвеведа.

Кцаривай 17 километр яргъа авай Хилерин хуьр райондин виридалайни чехи яшайишдин мескен я. Са береда и хуьр райондин меркез тир.

СУВАРИЗ ЭЛКЪВЕНА

СтIал Сулейман халкъди вичи хана арадиз гъанвай, машгурвилев анжах Советрин гукуматдин девирда агакъай халис халкъдин шаиррин жергедик акатзава. Хайи халкъдин фагъумар-фикирар, адан шадвилер ва пашманвилер шаирдив агакъна, абур чпин хуьтуьлвилевин ва цийивилевин жигъетдай есирда твадай хътин таъсирлу чIалариз-манийриз элкъвена. Манидардин алакьунри мадни девлетлу авунвай абур, рекъин тийиз яшамиш хьун

Вичин хур илгъамдин булахдиз элкъвей, хуралай шиирар лугъудай алакьунралди элдин патай чIехи гуьрмет къазанмишай СтIал Сулейман датIана хайи халкъдин дер-

патал, элкъвена халкъдин яцIариз фена. Амма Сулейманан шиирриз лайихлу гуьрмет неинки чпин дагълара акуна. Таржума ийидайла гъеле къимет агъузни хъанвай а шиирар кIелиз, шадвал тавурди, иервилевин ва маналувилевин мягътелардай бендерал ашукъ тахъайди чакай вуьж я?

Михаил ШОЛОХОВ

Вичихъ алааматдин алакьунар авай Сулеймана халкъдин дердияр,

рекат вини дережада аваз, чIехи сувар хъиз, шад гълара къиле фена. Мяркат Сулейманан музей авай гзаф иер багъда хкажнавай шаирдин гуьмбетдин вилик цуьквер эцигуналди гатIунна. Идалай гуьгуьниз мугъманри шаирдин цийи къилелай туькьурнавай музейди килигна. Инин гзафни-гзаф марагълу экспонатрихъ галаз таниш хъайи абуру чпин гъейранвал къалуьна.

Мяркат ачуьравай СтIал Сулейманан райондин къил, чи зурба алим Нариман Абдул-

гуьгуьлар гзаф камаллувилелди ва устадвилелди ачуьарзава. Сулеймана яратмишзавай хътин шаирвилевин жавагъирар яратмишдай алакьунар авай инсанар куьне хуьх.

Максим ГОРЬКИЙ

Лезги эдебиятди квердавай мадни чIехи камар къачузва. Адан къиле шииратдин гзаф зурба ва бажарагълу сердер СтIал Сулейман акъвазнава.

Николай ТИХОНОВ

дийрикай хабар къур, халкъ паталди яшамиш хъайи шаир я. Ада «Халкъдин шаир» тIвар дуьшуьшдай къачуьначир. Халкъ клан хъайиди халкъдизни клан жеда лугъуда. «Хва хьун патал ватандин халис, за жуван буржи акъудда къилиз», - лагъанай Сулеймана. Уьмуьрдин эхирдалди чи чIалан устад вичин гафариз вафалу яз амукънай. Вичел гъикъван четинвилер гьалтнатIани, ам миьхи фикирар, къакъан руьгъ гъаз амукънай.

Дуьньяда гьалтзавай гъахъсузвилериз акси яз ада вичин хци эсерар яракъдиз элкьурнай. Сулеймана девирдин гъларикай кичIе тахъана вичин ван хкажнай. «Эгер инсан халис шаир ятIа, адавай кисна акъвазиз жедач. Ам халкъдин хъсан крарал шад я, пис крарал - пашман», - лагъанай чIехи шаирди.

Шаирдин шииратдин чирагъдин экв йис-сандивай, девиррилай девирралди генани экуь жезва. Гъа и карди мад гълелера субутзава хьи, адан жавагъирар хътин эсерар датIана гележег несилрал агакъда.

Сулейманан фикирар къе яшамиш жезва. Абур кIел тийизвай, адан шиирри дамах кутазвачир са лезгини авач. Алай йисан 18-майдиз Сулейманан ватан тир адан тIвар алай райондин Агъа СтIал хуьре къиле феи зурба мярекатди и кармад сеферда субутна. Иниз Дагъустандин чара-чара пипIерай, гъакли къецепатан республикайрай гзаф мугъманар атанвай. Шаирдин 150 йисаз талуькарнавай мя-

муталибов райондин агъалийри шаирдин тIварцIелди дама-хуникай, адан ирс хуьникай, гележег несилрал агакъарун патал ийизвай крайкай рахана.

Дагъустандин Зарийрин Союздин къил Мегъамед Агъмедова СтIал Сулейман вири Дагъустан дуьньядиз чирай шаир тирди мецел гъана.

Россиядин Зарийрин Союздин идарадин секретарь, шаир Иван Голубничий, Дагъустан Республикадин халкъдин депутат, академик Гъамидуллагъ Мегъамедов шаирдин яратмишунрин къетIенвилерикай рахана.

Азербайжандай атай мугъман, шаир ва композитор Седакъет Керимовади зулуз Сулейманан юбилей Бакудани къейд ийида лагъана ва шаирдин икъван гагъди санани чап тахъай са шиир кIелна.

Дагъустандин халкъдин шаир Багъаудин Овчинова, Дагъустандин Гукуматдин милли политикадай министр Энрик Муслимова, Дагъустан Республикадин Халкъдин Собранидин седридин заместитель Магъмуд Магъму-

дова, СтIал Сулейманан тIварунихъ галай Лезги Драмтеатрдин директор Динара Эминовади, профессор Мегъамед Мегъамедова, Ярославл шегъердай атай мугъман, кхъираг Мамед Халилова, «Лезги газетдин» къилин редактор Мегъамед Ибрагъимова чIехи шаирдин яратмишунрин къетIенвилерикай марагълу фактар гъана.

СтIал Сулейманан музейдин директор Лидия Стальскаяди мярекатдиз атанвайбуьз шаирдин мукъва-къилийрин тIварцIелай разивал къалуьна. Ахпа кIватI хъанвайбуьру чIехи шаир СтIал Сулейманан ванчихъ яб акална. Сулейман буьбадин 150 йисаз бахшнавай мярекат концертдалди давам хъана.

Гуьзел МЕЖИДОВА,
СтIал Сулейманан
Райондин
Лезги ЧIалан Муаллимрин
Ассоциациядин къил.

XINALIQLILAR

Azərbaycanın ən füsunkar mənzərələri Quba rayonunun Qəçrəş dərəsindən başlanıb desəm, mübaliğə olmaz. Buranın yolları sərt döngələrdən, qorxulu aşırımlardan, baş gicəlləndirən enişlərdən və yoxuşlardan keçir. Gurultu ilə axan bol sulu Qudyal çayı, göyləri dələn nəhəng qayalar, zümrüd meşələr yol boyu adamı müsayiət edir. Təbiətin mahir əli ilə yonulmuş bənzərsiz piramidal "heykəllərin", xınalı daşların, ətrafa səpələnmiş al-əlvan çiçəklərin seyrindən doymaq olmur. Sonra birdən qarşıda daha möhtəşəm bir mənzərə açılır: başı qarlı uca dağlar əzəmətli gözəlliyi ilə insanı heyratə gətirir. Bu mənzərə düz Xinalıq kəndinə kimi uzanır.

Ölkəmizin ən yüksək yaşayış məskəni sayılan Xinalıq Quba şəhərindən 57 km cənub-qərbdə, Qudyalçayın sol sahilində, dəniz səviyyəsinə 2350 metr yüksəklikdə yerləşir. Bura Böyük Qafqaz dağları silsiləsinin şimalı, Qızılcqaya yastanının cənub-şərq yamacı, Xinalıq dağının qarşısıdır. Xinalıq qartal kimi uca dağın başında qərar tutub. Sərt təbiəti, çətin coğrafi şəraiti olan kəndin ərazisinin böyük hissəsi alp və subalp çəmənlikləridir.

Əsrlərdən bəri ayrıca toplum halında yaşayan xinalıqlıların minilliklərə söykənən tarixini buranın dörd tərəfindəki qədim qəbiristanlıqlar sübut edir. Kəndin köhnə məhəllələrində salamat qalmış 150-dən çox qədim evlər, tam və ya qismən dağılmış 80-dən çox qədim evin qalıqları, uzunluğu az qala 5 kilometrə çatan kənd küçələri buranın özünəməxsus arxitekturasından xəbər verir. Arxeoloqlar burada qala divarlarının qalıqlarını aşkar etmişlər.

Xinalıqlıların həyat tərzi ilə yaxından tanış olandan sonra belə ağır və çətin şəraitdə ayrıca etnos kimi öz varlığını qoruyub saxlayan, doğma dillərini, adət və ənənələrini yaşadan bu xalqın öz soy-kökünə bağlılığına, iradəsinə və mətinliyinə heyran qalmamaq olmur.

Xinalıqın bir ərazi vahidi kimi, ətrafdan təcrid olunmuş halda yaşayan ayrıca bir xalq kimi mövcudluğu yüz illərdir alimlərin diqqətini cəlb edir.

"Deyilənə görə Quba xanlığında qədim və canlı tarix yaşayır. Bu, Xinalıq kəndi və kəndin sakinləridir ki, onlar qubalıların və ləzgilərin, əslində isə özlərindən başqa heç kimin başa düşmədikləri, bir sözlə, burada eşidilməyən bir dildə danışırlar". 1840-cı ildə Dağıstanda səyahətdə olmuş görkəmli rus şərqşünası İ.N. Berezin xinalıqlılar haqqında bu sözləri hey-rətlə demişdi.

Tarixçilər xinalıqlıları Qafqaz Albaniyasının 26 tayfasından biri hesab edirlər. Onlar Xinalıq kəndinin tarixinin təxminən 5 min il olduğunu ehtimal edirlər. V.Leqkobitov xinalıqlıların əksəriyyətinin "sarışın saçlı, ala və mavi gözlü" olduqlarını xüsusi qeyd etmişdir.

Xinalıqlıların əcdadları bərdə ilk məlumatları antik dövr tarixçiləri vermişlər. Alban tarixçisi Movses Kaqankatvatsinin "Ağvan tarixi" əsərində Albaniyanın şimal-qərbində yerləşən Xenı adlı bir əyalətin adı çəkilir. Tədqiqatçılar Xinalıq kəndinin adının həmin əyalətə bağlı olduğunu fərz edirlər.

Xinalıq toponiminin ilk dəfə işlənməsi XIII əsrə aid olub, ərəb coğrafiyaçısı və səyyahı Yaqut İbn Abdullah ər-Rumi əl-Həməvinin adı ilə bağlıdır. O, özünün "Mucəmə əl-buldan" ("Ölkələrin əlifba sırası ilə siyahısı") əsərində kəndin adını Xunaluk kimi göstərmişdir. Alimlərin fikrincə bu toponimdən etnosun adı - "xinalıqlı" təşəkkül tapıb.

"Xinalıq" yer adı kimi təxminən XIX əsrin 50-60-cı illərindən sonra işlənir. Yerli camaatın dediyinə görə kəndə Xinalıq adı onun qarşısında ucalan dağın günəş şüaları altında xınayı rəng almasına uyğun olaraq verilmişdir.

Xinalıqlılar özlərini qədim dövrlərdən bəri "Kətiş/Katış xalqı", dillərini "Kətiş/Katış dili, öz kəndlərini isə "Kətiş" adlandırırlar. Xinalıq dilində "kətiş" müqəddəs mənasını verir. Burada çoxlu pirlərin, müqəddəs ocaqların mövcud olması bu fikrə sübutdur. Burada orta əsrlərə aid Atəşgah, Xıdır Nəbinin məzarı, Abu

Müslüm, Şeyx Şalbuз məscidləri varı.

Bəzi tarixi mənbələrdə göstərilirdiyi kimi, erkən orta əsrlərdə Xinalıq mahal mərkəzi, kiçik şəhər kimi mövcud olmuşdur. XII əsrin məşhur fakih və hafizlərindən olan Hakim əl-Xunlukinin adı bu kəndlə bağlıdır. Qədim məxəzlərdə göstərilirdiyi kimi, Xinalıq VII-X əsrlərdə mədəni mərkəz olmuş, orada bir çox alimlər yaşamışdır.

XIV əsrin sonu - XV əsrin əvvəllərində Xinalıqın idarə olunması Şeyx İbrahiminin fərmanı ilə Qaytaq usmisinin oğlu Məhəmməd bəyə həvalə edilmişdir.

Quba xanlığı dövründə Xinalıq buranın on mahalından biri olmuşdur. XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində Xinalıq azad kənd icması Şirvan xanlığının tərkibində olmuşdur. Digər mahalların əhalisindən fərqli olaraq Xinalıq kənd icması vergidən azad idi. Bir tarixi məlumatda deyildiyi kimi, xinalıqlılar həttə xandan bəxşislər də alırdılar. Buranın əhalisi yalnız hərbi mükəlləfiyyətdən yayına bilməzdi.

İ.Q.Qerberin məlumatına görə, XVIII əsrin əvvəllərində xinalıqlıların Rustau qəzasında, daha doğrusu tat kəndi Rustov yaxınlığında öz torpaqları var idi, "qışda qardan qorunmaq üçün öz mal-qarasını buraya sürürdülər" (Volkova N.Q. Xinalıq. Kavkazskiy etnoqrafiçeskiy sbornik. M. Nauka, 1980, s. 7).

sbornik. M. Nauka, 1980, s. 7).

XVIII əsrin ikinci yarısında Qafqazda səyahətdə olan İ.A.Qildenşteđt Xinalıq, Buduğ və Qrız kəndlərini Krişbudax adı altında birləşdirmiş, lakin səhvən onları tərəkəmə kəndləri adlandırmışdı. (İ.A.Qildenşteđt. Puteşestviye po Kavkazu v 1770-1773 qq. SPb. Peterburqskoye vostokovedeniye, 2002, s. 410).

1930-cu ilin avqustun 8-dən Qonaqkənd rayonunun tərkibində olmuş Xinalıq kəndi 1959-cu ilin dekabrın 4-dən Quba rayonunun tabeliyinə verilmişdir. Qalayxudat kəndi ilə birlikdə Xinalıq kənd sovetliyinin tərkibində olan Xinalıq kəndi həmin kənd sovetliyinin mərkəzi olmuşdur. 1999-cu ildə Xinalıq bələdiyyəsi yaradılmışdır. Onun tərkibinə Xinalıq kəndindən başqa Qalayxudat kəndi də daxildir.

Böyük Vətən müharibəsindən sonra xinalıqlıların bir hissəsi Qubanın aran ərazisində - Vladimirovka, Alekseyevka, Nərimanovka və Hacıqayıb kəndlərində məskunlaşmışdır.

XVIII əsrdən bu günə kimi xinalıq dili dilçi alimlərin müzakirə obyektinə olaraq qalmaqdadır. Qafqaz statistika komitəsinin 1859-1864-cü illərin məlumatları əsasında tərtib etdiyi sənədlərdə deyilir ki, xinalıqlılar "ətraf sakinlərdən heç kəsin başa düşmədiyi xüsusi dildə danışırlar". (Spiski naselyonnx mest Rossiyskoy imperii. Po Kavkazskomu krayu. T. LXV. Bakinskaya quberniya. Tiflis, 1870, s. 93-94)

XVIII-XIX əsrlərin məşhur alimləri İ.Q.Qerber, P.Q.Butkov, S.Bronevski, R.Erkert xinalıq dilini ləzgi dil qrupuna aid etmişlər. XIX əsrin bəzi tədqiqatçıları onu müstəqil dil kimi qələmə vermişlər. İlk dəfə bu mülahizəni Gürcüstanda hərbi xidmətdə olmuş V.Leqkobitov irəli sürmüşdür. O, 1836-cı ildə

yazmışdır: "Xinalıqlıların Bakıda, Qubada və Ləzgi dağları tərəfindən başa düşülməyən xüsusi dilləri vardır." (N.Q.Volkova. Xinalıq. Kavkazskiy etnoqrafiçeskiy sbornik. M., 1980, c 7, s. 37).

XIX əsrin məşhur tarixçisi A.Bakıxanov "Gülüstən-i-İrəm" əsərində Xinalıqdan bəhs edərək onun əhalisinin Zaqafqaziyanın bütün qəbilələrindən fərqli dilə malik olduğunu qeyd etmişdir. Tarixçi-iqtisadçı Y.A.Qaqemeystər 1850-ci ildə Zaqafqaziya haqqında məqalələrindən birində Xinalıq əhalisinin özünəməxsus, "ətrafdakılara məlum olmayan" dilinin olduğunu yazmışdır. (Qaqemeystər Y.A. Topoqrafiçeskiy oçerk şesti uyezdov Prikaspiyskoqo kraya. Kubinskiy uyezd// Kavkaz. 1850. № 60. s. 239.)

Xinalıqlıların nax-dağıstan dilləri ailəsinin ayrıca şaxəsi olduğunu iddia edənlər, bu dilin buduğ və qrız dilləri ilə birlikdə "Şahdağ xalqları" qrupunu əmələ gətirdiyində israrlı olanlar da var. XVIII əsrdə İ.Qerber Şahdağ xalqlarından yazarkən onların dilinin ləzgi dili olduğunu qeyd edirdi. 1926-cı ildə Xinalıqda olmuş A.N.Qenko xinalıq dili ilə udin dilinin yaxınlığı fərziyyəsini irəli sürdü.

Məşhur ləzgi dilşünası B.B.Talibov isə tədqiqatlarından birində yazmışdır: "Xinalıq dili ləzgi dil qrupunun dillərindən biri kimi min il əvvəl öz əsas dilindən

xinalıq dilinin tədqiqi sahəsində maraqlı elmi işləri var. Görkəmli alim F.A.Qəniyeva 1970-1980-ci illərdə Xinalıq əhalisindən topladığı zəngin dil materialı və folklor nümunələri əsasında "Xinalıqca-rusca lüğət" tərtib etmişdir. 2002-ci ildə Mahaçqalada çap olunmuş, 8 min sözdən ibarət həmin lüğətdə yerli xalqın geniş istifadə etdiyi ibarələr, atalar sözləri, həmçinin bir sıra mikrotoponimlər və antroponimlər də öz əksini tapmışdır. Alimin Mahaçqalada çap olunmuş "Xinalıq dilinin sahə leksikası" kitabı dilçilik elminə böyük töhfədir.

Xinalıq dili yazısız dil hesab olunur. 1991-ci ildə Bakıda kiril qrafikası ilə "Хиналгыт чыаьлаыт" kitabı çap olunmuşdur. 2007-ci ildə latın qrafikası əsasında bu dildə əlifba yaradılmışdır. Bir vaxtlar ləzgi, qrız və buduğ dillərinin leksik və fonetik təsiri du-yulan xinalıq dilində hazırda azərbaycan dilinin böyük təsiri hiss olunur. Ümumiyyətlə, xinalıqlılar azərbaycan dilini mükəmməl bilmələri ilə seçilir.

2006-cı ildə Xinalıqda asfalt yolun çəkilməsi ilə kəndin həyatında canlanma əmələ gəlmişdir. Hazırda burada 360 şəxsi təsərrüfat var. Son illər tikilib istifadəyə verilmiş müasir tipli 340 yerlik məktəbdə 305 şagird təhsil alır. İnternet tipli bu məktəbin yataqxanasında qonşu Cek, Qalayxudat, Əlik, Haput, Zeyid kəndlərindən 60 şagird qalır. Öz stadionu, kompüter zalı, idman zalı, tibb kabinetini olan bu məktəbdə təhsilin səviyyəsini bir misalla göstərmək olar: keçən il buranın məzunlarından 9 nəfər universitetlərə, 3 nəfər isə kolleclərə daxil olub. İlk dəfə bu məktəbin yetirməsi olan qız - Aynurə Qəribova Azərbaycan Dillər Universitetinə daxil olub. Bu barədə direktor Yunis Dəmirov bizzə fəxrli məlumat verdi.

Xinalıqlılar imanlı olmaları ilə tanınırlar. Kəndin ən uca yerində inşa olunmuş qədim Abu müslüm məscidində olarkən oranın axundu Qəmbər Eldarov bizzə dedi ki, bayram günlərində məsciddə 100-dən çox adam namaz qılır.

1926-cı ilin Ümumittifaq siyahıyaalmasına görə Xinalıqda 105 xinalıqlı yaşayırdı. 2009-cu ilin hesabına görə bu rəqəm 2 200 olmuşdur. Hazırda xinalıqlıların sayı 3000 nəfərdir.

Kəndin uca bir yerində kiçik qalaya oxşar yarışıqlı bir bina ucalır. Xinalıq tarix-etnoqrafiya muzeyi həmin binada yerləşir. Buradakı eksponatların zənginliyi, içəridəki səliqə-sahman diqqət çəkir. Bu muzey əslən xinalıqlı olan, hazırda Quba şəhərində yaşayan Xəlilrəhman Cabbarov tərəfindən yaradılıb. O, binanı dövlətin dəstəyi və öz vəsaiti ilə ucaldıb, buradakı eksponatları da özü bircə-bircə toplayıb. Ona xeyirxah niyyətini həyata keçirməkdə kənd əhalisi də kömək edib. X. Cabbarovun tapşırığı ilə onun bacısı oğlu, buradakı Xinalıq dövlət memarlıq və etnoqrafiya qoruğunun işçisi Natiq Cəfərov muzeyə nəzarət edir.

Kənd camaatının əsas məşğuliyyəti heyvandarlıqdır. Qədim zamanlardan onlar yay aylarında Şahdağ yaylaqlarında, qışda isə arandakı qışlaqlarda köçəri həyat sürürlər. Lakin dağ terraslarında arpa, çovdar, mərcimək də yetişdirirlər. 1930-cu ildən etibarən burada kələm və kartof da əkilir. Qadınlar yun şalların və corabların toxunması ilə məşğul olurlar. Evləri isitmək üçün saman qarışdırılmış təzəkədən geniş istifadə olunur.

Xinalıqlılar ana dilində şeirlər yazmış, xinalıq dili müəllimi, mərhum şair Rəhim Alxasla fəxr edirlər. Onun yolunu hazırda Namik Xinalıqlı davam etdirir.

Kəndin bütün ərazisi Şahdağ Milli Parkına daxildir. YUNESKO-nun tarixi abidələr siyahısına daxil edilmiş Xinalıqın Azərbaycan Prezidentinin 19 dekabr 2007-ci il tarixli sərəncamı ilə qoruc elan olunması kəndə gələnlərin sayını artırır. Bu isə belə deməyə əsas verir ki, xinalıqlıların yaxından məşğul olduqları daha bir sahə - turizm inkişaf etməkdədir.

Ləzgi dilçi alimlərindən B.B.Talibov, K.R.Kərimov, F.A.Qəniyeva və başqalarının

ЧУН ГЪИКИ МУЪТУЪГЪАРЗАВАЙ?

(Эвел газетдин 2019-йисан
25-январь, 28-февраль ва 30-март
тилитра)

Генерал Ермолова ракъурай батальонар Цехуъл кун патал винелди фенмазни, абур лезгийри чпин сенгеррай гузвай гуьллейрин хура гьатна. Ча сал хьуниз килигна Ханбутай бегди эрчи ва чапла патарани сенгерар эгъуьниз тунвай. Чугуна сенгеррал фейи аскеррал дагъвийри гуьлледин хар кьурна. Пачагъдин батальонри кьве сятдилай гзаф вахтунда женг чугуна. Кьулухъай куьмекер атунивай женг кьати жезвайтлани, вилик фенвай батальонар мадни кьевера аклизвай, вишералди аскерар лезгийрин гуьллейрин хура гьатиз гьелек жезвай. Эхирни чпин жергеар гзаф кьери хьайила аскерар кьулухъ чугуниз мажбур хьана.

И гилера вичи тактика дуьз хьанава-чирди хиве кун киле ацукьнатлани, Ермолова вичин генералрикай сада лагъай гафарихъ эхирдал кьван яб акална: «Чна са вуч ятлани рикелай ракъурнава, лезгийр мичи там хьтин зати я, абурухъ гьикьван кьуватар аватла ништа. Дагъвийрин алакьунар ва виклеговилелди кукун япалай тавун дуьз туш». Ермолова са вахтунда А.Ф.Десимона «Кьуба аялатдин лезгийри кьушунриз чпин чилерай атлана фидай мумкинвал гудачир» лагъай гафар рикелай ракъурнавай. (Килиг: А.Ф.Десимон. **Исторические сведения о бывших вольных общинах Кубинской провинции, составляющих ныне Самарский округ. Жур. «Северная пчела», 1837 г.**)

1824-1834-йисара ракъэкечидай патан Кьафкъазда киле фейи вакъайрикай кхей тарихчи Н.А. Волконскийдин фикирдалди, генерал Ермоловавай ина агалкьунар кьазанмиш тахьунин килин себеридай сад ада лезгийрин аксина киле тухвай женгера и халкьдин кьуват лезим тирвал чир тавуна, акадай тактика хьагъун хьана. Гьавилай генерал Ермолова лезгийрихъ галаз ягъ-ягъунра виридалайни гзаф аскерар квадарна. Ада Кьафкъазда киле тухвай дьвейриз «военный режым хьсандиз гьазур тахьана, акадайвал женг чугурди» пачагъ I Николаяни кьейд авунай. (Килиг: «Кавказский сборник. Тифлис, 1887, с. 14».)

Эхирни чугура чих хьтин генералди Кьафкъаздиз сад лагъай гилера басрух гайидалай 40 йис алаатайла вичивай дагъвийрин бунтчивилин руьгъ режым тахъайди хиве кьуна кхьенай: «Жуван вилералди акур крар фикирда кьурла ва а халкьар мадни мукьувай чириз алахъайла за кьатлана хь, чна абуроз талукьарнавай сиясат ва абурухъ галаз чи рафтарвилер дуьзди хьанач, татугайвилер кьвайди хьана. Чахъ я умуми план, яни сад тир кьайдаяр авачир. Чи залумвили абурун чаз кьарши хьел мадни артухарна ва абурун бунтчивилин руьгъ мадни кьизгьинарна». (Килиг: **Движение горцев Северо-Восточного Кавказа в 20-55 гг. XIX века. Махачкала, 1959, с 69.**)

Гьакьикьатдани Ермолова кьвед лагъай гилера Кьубадин лезгийрал вегъейла адан залумвилери халкьдин бунтчи руьгъ генани артухарнай. Жандармериядин корпусдин полковник Н.Юрьева хиве кьурвал «...и женгина лезгийр пачагъдин кьушундихъ галаз мадни виклегдаказ, эхирдал кьван киклана ва кьве патайни гзафни-гзаф иви-яр авахъна». (Килиг: ЦГВИА. Ф. ВУА. Д. 6512).

Ягъ-ягъунра вичел залан хирер хьайи Ханбутай бегди чан гудай члавуз лагъана: «И чил хуьн паталди гьеле гзаф женгер чугуна кланда. Кьуватар хуьх, цийи женгер чугу, халкь чапхунчийрин гьилик акауниз рехъ гуьмир, азадвал багъадиз яхъ,

Тарих авайвал

лезгийр!» И кьегьал касдилай гуьгъуьниз лезгийри мадни са шумуд юкьуз женг чугуна. Ингъе кьуватар барабар тушир, агъзурралди дагъвийр телеф хьанвай, гзафбурал хирер алай. Эхирни Ханбутай бегдин веси кьилиз акъудна, гележег женгер патал кьуватар хуьн герек тирди фикирда кьуна, Гьажки Али Аскера сагъ амай ирид-муьжуьд агъзур касдиз дагълар галайнихъ чугуниз эмир гана. Абурукай Пигьиржалви Эмиралди ва кьубави Мегьамед киле аваз кьве агъзур кьван лезги кьилин клеретI дагълариз акъатдалди чапхунчийрин хура акъвазна.

Генерал Ермолова са шумуд хуьр кьил-кьилди чукурна чилив сад авуна. Пигьиржалви Эмиралди ва кьубави Мегьамедни галаз 40 кьван кьегьал лезги Урусатдаз суьргуьнна, са шумуд кас гуьлле гана кьена. Гьа идалди адан хьел элекъвач. Агъалияр никерикайни уьруьш-рикай магьрумарна. Агъзурралди аскерар квадарай генералди 1823-йисуз киле фейи женгер гзаф заланди хьайиди хиве кьунай. Урус тарихчийрикай К.И.Прушановскийди, А.Комарова, Н.А.Волконскийди кхьейвал ва архивдин материалри (ЦГВИА. Ф.

ВУА. Д. 6512) тестиьарзавайвал, генералдивай лезгийрин вягътедай физ хьанач ва халкьди 1824-йисалай гьазаватдик кьил кутуна. А члавуз вакъайрин шагьид хьайи бязи урус офицерри гьахълу яз кхьенай: «...Тупарин ва тфенгрин гужуналди чкадин агъалийрин руьгъ режым хьанач. Акси яз, абурун риклера пачагъдиз ва чкадин гьакимриз кьарши хьел мадни артух хьана». (Килиг: **Архив Руновского. Ч. 2 л. 126.**)

Гьа ихьтин гьалариз килиг тавуна урус пачагъди кьафкъазвийр, гьакьни лезгийр муьтуьгъарун патал вири жуьредин алахъунар ийизвай. Император I Николая генерал Ермолован чкадал Кьафкъаздин сердервиле тайин авур генерал-фельдмаршал И.Ф.Паскевичаз ихьтин эмир ганай: «Кьафкъаздин вири кьушунар санал кватгана дагъвийриз кьетгидиз басрух це, абурун бунтар кьаткура, абур гьамшалугъ яз муьтуьгъ жез мажбур ая... И кар кьилиз акъудун патал вири дагъви халкьариз садлагъана, санал басрух це. Абурун чилер, иллаки арада авай вири шеьгерарни хуьрер яхъ, гьа идалди абур недай-хьвадай затарикай магьрум авуна муьтуьгъ хьуниз мажбур ая». (Килиг: **Кавказский сборник. Тифлис. 1887, с. 150.**)

Сердерди ихьтин эмир кьачурдалай кьулухъ Кьафкъаз гьилик кутаз алахъзавай урус генералар генани пехъи хьана. 1837-йисуз лезгийри кьарагъарай Кьубадин гьулгъула кьаткурдайла абур лугъуз тежедай кьван залумвилер авуна. 1840-йисан гатуз генерал-лейтенант П.Х. Габбеди лезгийриз кичерар гун патал ихьтин эвер гана: «Кьез вуч кланзава? Куьн жуван кьуватралди азадвал хуьз хьана хушбахт жедайдан чалахъ яни?... Гьеле хь, геж туш, муьтуьгъ хуьх. Тахъайтла, чи кьушунри куь вири хуьрер чукурда, куьн дуьзенлух чкайрикай магьрумарда.

Гила гьихьтин кьарар клантлани кьабул ая». (Килиг: ЦГВИА, д. 6388. л.178).

Лезгийри муьтуьгъвиленин лукьвиленин кьарар ваъ, женг тухунин кьарар кьабулна. Кьуба аялатда ва Кьиблепатан Дагъустанда лезгийри кьвед лагъай фронт ахъаюннихъди Шейх Шамилан аксина женг чугъазвай урус генералрин планарни чугур хьана ва абур са шумуд йисуз чпел хтанач. И йисара киле фейи ягъ-ягъунра лезгийри урусрин 5 агъзур кьван аскеррихъ зарар хкурна, 4 агъзурдалай гзаф аскерар гьелек хьана. Лезгийр актив хьхьуникай менфят кьачур Шамила пачагъдин кьушунриз мадни кьелелай басрух гана. Гьавилай генерал Габбеди 1839-1842-йисара Шамилан аксина чугур женгера гзаф офицерар ва 8 агъзур кьван аскерар квадарна.

И вакъайрин таьсирдик кваз Шамила 1848-йисан 13-сентябрдиз лезгийриз эвер гана кхьенай: «Кун игит халкь я, лезгийр! Гьикьван члав я куьне урус чапхунчийрин ивиар авадариз, хайи ватан паталди абурун аксина женг чугъаз. Икьван гагъди ихьтин чехи дьаве куьне са патахъайни куьмек авачиз, текдаказ киле техвана. Гила, чир хуьх, зун ва вири Дагъустан куь куьмек-чир я. И гьуьлягъ (урусар) куь рикляй акъудна кланзава, чи душман чи чилерай чукурна кланзава».

Гьеле Шамилал кьведалди Кьубадин ва Самур дередин хуьрерин гьулгъуладин таьсирдик кваз Шеки аялатдин лезгийри кьвачел кьарагънай. Гьавилай вичик кьалабулух акадай Кьафкъаздин кьушундин кьил генерал Головина сердердиз ихьтин малумат ганай: «1837-йисалай кьил кутуна, датлана чи гьукуматдин аксина экъечлай, чахъ галаз женг чугур лезгийрин неинки бунтчивилин руьгъ югъ-йикъандивай артух жезва, абур гьакьни дагъустанвийр ва кьунши аялатар санал чи аксина гьулгъуладиз кьарагъарун патал вири кьуватар серф ийизва». (Килиг: **Рамазанов Х.Х., Шихсандов Р.А. Очерки истории Южного Дагестана. Махачкала. 1964. С. 218-219.**)

Идалай кьулухъ генерал Головина Кьубадин лезгийрал чар ракъурнай. Ада вичин чарче кхьенай: «Кьубадин бунтунилай гуьгъуьниз куьне мадни яракъар гьиле кьунва ва бунт кьарагъарай тахсиркарар чакай чуьнуьхзава. И ксар чи ихтиярда вугун патал авур тлалабунар кваз кьазвач... Куьне чи кьушун дуьствилелди кьабулна кланзаватлани, гьиле яракъ кьуна генерал Фезидин клеретриз гуьлле гузва. ИкI давам хьувуртла, адакай квехъ чехи зарар хклада...» (Килиг: ЦГВИА. Ф. ВУА. Д. 6342, л. 74).

Лезгийри Головинан гафар кваз кьунач ва женг давамарна. Гьавилай гзаф тежрибалу ва хьел квай генерал тир К.К.Фезиди 1839-йисан 29-майдиз 10 агъзур аскердикай ва цудралди тупарикай ибарат тир кьушундин киле аваз Кьубадин лезгийрал вегъена. Ада вичи малумат гайивал, урус кьушунди Кьилагъ, Хуьлуьхъ, Пигьиржал, Вичи Калунхуьр, Цехуьл, Эчехуьр, Миграгъ ва Кара-Куьре хуьрер кьилий-кьилди цай яна кана, и хуьрерай 5 агъзур мал-кьара тухвана.

Архивдин материалра кьалурнавайвал, 1839-йисуз урус пачагъди Кьуба аялатдин ва Самур дередин лезгийр муьтуьгъарун патал ина генерал Фезидин 10 агъзурдин, генерал Головинан 12 агъзурдин кьушунар, генерал Карганован 6 батальон, генерал Симбирскийдин, генерал Севарселидзедин ва генерал Даниял бегдин кьушунар, маса клеретлар, вири санлай 60 агъзурдав агакьна аскерар ва офицерар, 80-далай гзаф тупар кватлалнавай.

Муьзеффер МЕЛИКМАМЕДОВ
(Гуьгъ ама)

Цийивилер
www.samurpress.net

Халкьдин тварцелай тлалабна

И йикъара Дагъустан Республикадин Магъачкала шеьгерда лезгийрин машгъур камалэгъли, Дагъустандин сад лагъай халкьдин шаир, Максим Горькийди вичиз XX виш йисан Гомер твар гайи Стлал Сулейманан 150 йисан юбилей гурлуздаказ кьейд авуна. Магъачкаладин урус драмтеатрдин дараматда киле фейи тедбирда гьукуматдин киле авайбурукай са шумуд касди, министрри, районрин килери, муьгьманри иштиракна.

Мярекатдал Стлал Сулейманан райондин кьил Нариман Абдулмуталибова ва Дагъустандин Зарийрин Союздин кьил Мегьамед Агьмедова авур рахунар вирида гурлуз капар ягъуналди, гзаф развилелди кьабулна. Н.Абдулмуталибова 1957-йисал кьведалди Дагъустандин Гьукуматдин Университет Стлал Сулейманан тварунихъ хьайиди рикел хкана ва гьукуматдивай университетдиз и твар элкьуьр хьувун тлалабна. Адаз М.Агьмедова ва маса ксарини кьуват гана.

Мярекатдин иштиракчийри вирида сад хьиз кьвачел кьарагъна ва гурлуз капар ягъуналди чеб теклиф гайи касдиз даях тирди, университетдиз цийи килелай чехи шаирдин твар ягъун герек тирди малумарна. Ихьтин тлалабун халкьди мярекатдал кьведалдини авунвайди тир. Ингъе республикадин гьукуматди и тлалабун кьилиз акъуднач. Гила адавай халкьдиз ваъ лугъуз тежедайди ашкара я.

Хайи члалаз икрамна

Чи зурба камалэгъли, Дагъустандин халкьдин шаир Стлал Сулейманан 150 йис тамам хуьнухъ авсиятда алай йисан 16-майдиз Стлал Сулейманан районда лезги члалал диктант кхьинин чехи мярекат киле фена. «Хайи члал чир хьайитла, жувни чир жеда» девиздик кваз киле фейи и мярекатда 2000 касди иштиракна.

Диктант кхьинин макьсад лезги члал, и члалалди кхьинин кьайдаяр генани хьсандиз чирун, Сулейманан члал вириниз сейли авун, хайи члал вилик тухуз куьмек гун я. Гьа са вахтунда яшлу инсанриз лезгидалди генани савадлуз кхьиз чирун меселани фикирда кьунвай.

Мярекат тухун патал теклиф гайиди Стлал Сулейманан райондин администрация я. Диктант кхьейбурун арада райондин кьил Нариман Абдулмуталибов, халкьдихъ ялдай машгъур карчи Имам Яралиев, алаатай девирра райкомдин сад лагъай секретарвиле кьвалахай ксар, маса кьуллуьгъар кьилиз акъудайбуьр, эдебиятдин, медениятдин, медицинадин ва мектебрин векилар, газетрин, радио ва телевиденидин мухьбирарни авай.

LAYİQLİ MÖVQE

Alimin sözü cahilin qılıncından qiymətlidir. Susuz həyat olmadığı kimi, elmsiz yaşayış qeyri-mümkündür. Allahın sevərək işığına yönəltdiyi insanlar elmə yiyələnməklə vətəninə, xalqına və bütün dünyaya misilsiz xeyir verirlər. Hər bir insan yaşadığı ömür tarixini özü yazır: arzudan, niyyətdən keçib reallığa qovuşan əməlləri ilə, onu tanıyanların, xatırlayanların qəlbində buraxdıqları isti duyğularla. Elə dünyamızı mənalandıran, hər birimizdə yaşamaq şövqünü alovlandıran da ətrafımızda bu cür insanların olmasıdır. İnsan adına xəlx olunmuş dəyərlərin şahmanını qoruyan, həqiqət tərəzisinin ədalət daşını düşməyə qoymayan tanıdığımız bu cür insanlardır. Onların sırasında respublikanın tanınmış ziyalılarından biri olan Bəybala Ələsgərovun xüsusilə yeri var.

Ələsgərov Bəybala Aydaş oğlu 1954-cü il mayın 9-da Qusar rayonunun Köhnə Xudat Qazmalar kəndində dünyaya gəlmişdir. Orta təhsilini Qusar şəhərinin 1 saylı məktəbində almış, zəhməti hesabına elmdə və ictimai həyatda layiqli mövqe tuta bilmişdir. O, iş fəaliyyətinə 1972-ci ildə Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin "Paris Kommunası" zavodunda başlamış, 1973-1975-ci illərdə Sovet ordusu sıralarında xidmət etmişdir. Xidmətdən sonra "Paris Kommunası" zavoduna qayıtmış və fəhlilikdən növbə rəisi vəzifəsinə kimi yüksəlmişdir. O, zavodda müxbir postunun rəisi, təbiəti mühafizə cəmiyyətinin sədri və zavod partiyası təşkilatının katibi vəzifələrində işləmişdir. O, Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olmuş və 1982-ci ildə müvəffəqiyyətlə oranı bitirmişdir. 1982-ci ildən M.F.Axundov adına Dövlət Milli Kitabxanasında

metodist, redaktor, böyük redaktor, elmi-tədqiqat şöbəsində baş aparıcı mütəxəssis və bölmə müdiri vəzifələrində işləmişdir. 1988-1992-ci illərdə Moskva Dövlət Mədəniyyət İnstitutunun aspiranturasında təhsilini davam etdirmiş, görkəmli alim, general-mayor V.V.Tarakanovun rəhbərliyi ilə 1993-cü ildə Moskvada fundamental informatika ilə məşğul olmuşdur.

1993, 1995, 1997-ci illərdə "İnformatika və elmsünaslıq" adlı beynəlxalq konfranslarda iştirak etmiş və elmi məruzələrlə çıxış etmişdir. Bu çıxışlar rus və ingilis dillərində dərc edilmişdir.

O, 1993 və 1995-ci illərdə Nobel mükafatı laureatlarının görüş konfranslarında və Stokholm şəhərində Nobel mükafatları

komitəsində məruzələrlə çıxış etmişdir. ABŞ, İngiltərə, Almaniya və Rusiyadan sonra beşinci olaraq Nobel informasiya mərkəzinin Azərbaycanda yaradılmasında xüsusi rolu olmuşdur və bu Mərkəzə uzun illər rəhbərlik etmişdir. Onun bu sahədəki fəaliyyətini Beynəlxalq Nobel İnformasiya Mərkəzi yüksək qiymətləndirmiş və 1996-cı ildə xüsusi müdalla təltif edilmişdir. O, eyni zamanda 2005-ci ildən Beynəlxalq Nobel informasiya mərkəzinin Qafqaz və Orta Asiya ölkələri üzrə səlahiyyətli nümayəndəsidir. 2013-cü ildə isə Nobelün yubiley konfransının təşkilat komitəsinə üzv seçilməklə elmi məruzə ilə çıxış etmişdir.

Hələ 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycan Nobelə çox yaxın olub. Sona xanım Vəlixan – Azərbaycanın ilk qadın tibb elmləri doktoru, hələ 1941-ci ildə yazdığı "Endofthalmitin patoloji anatomiyası" adlı məqaləsi ilə Nobel Komitəsinin diqqətini özünə cəlb etmiş, sadəcə İkinci Dünya müharibəsinin başlaması səbəbindən onun elmi işi müvəffəqiyyət qazanmamışdır. Bəybala Ələsgərov Sona xanım Vəlixanın təqdimatını Stokholmdan – Nobel Komitəsinin arxivindən tapmışdır. Bu, mənəcə çox dəyərli işdir.

Bəybala Ələsgərov həmişə axtarışdadır. Bunun nəticəsidir ki, 2013-cü ildə doktorluq dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdir. O, respublika yazıçıları və jurnalistlərin birliklərinin, "Samur" MM Ali Məclisinin üzvüdür.

İyirmi kitabın və iki yüz əlliyyətdək elmi-publisistik məqalənin müəllifidir. Onun fəaliyyətinə yüksək qiymət verilmiş və o, "Qızıl qələm" mükafatına layiq görülmüşdür. O, "Şəmsi Bədəlbəyli – 90", "Paşa Qəlbin-

ur – 50" "Sədaqət Kərimova – 50", "Elçin – 60", "Professor Nizami Cəfərovun kitab dünyası", "Professor Buludxan Xəlilovun bibliografiyası", "Professor Zahid Xəlilin bibliografiyası", "Elçin-ömrün 75-ci baharı", "31 Mart azərbaycanlıların soyqırımını günüdür", "Boyalarda yaşayan ömür", "Müdrüklük zirvəsinə gedən yol", "Zamanın sınaqlarından ömrə açılan yol", "Nizami Cəfərov – 50" və s. elmi-metodiki vəsaitlərin, irihəcmli "Elçin" (188 s.), "Hidayət" (400 s.) adlı bibliografik vəsaitlərin, "Zəngəzurdan başlanan yol" (620 s.) adlı elmi monoqrafiyanın, "Qusarın şanlı övladları" (168 s.) adlı tarixi-publisistik kitabın həmmüəllifidir. Respublika Ağsaqqallar Şurasının üzvü olan Bəybala Ələsgərov 1993-cü ildən Ümumdünya Nobel Mükafatları Komitəsinin Beynəlxalq Nobel İnformasiya Mərkəzinə üzv, 1996-cı ildən həqiqi üzv seçilmiş ilk azərbaycanlıdır. 2005-ci ildən Beynəlxalq İnformasiya Mərkəzinin Qafqaz və Orta Asiya ölkələri üzrə səlahiyyətli nümayəndəsidir. 2013-cü ildə Beynəlxalq Nobel İnformasiya Mərkəzinin vitse-prezidenti seçilmişdir.

Bəybala Ələsgərovun işgüzarlığı, məsuliyyəti, təşəbbüskarlığı öz bəhrəsini verdi. 2015-ci ildə Ümumdünya Sülh Şurasının Beynəlxalq Federasiyasının Sülhməramlı səfiri seçildi.

Bəybala müəllim sadə, xeyirxah insan, zəhmətkeş alim, gözəl ailə sahibi və yaxşı dostdur.

Bu yaxınlarda 65 yaşını tamam olmuş B.Ələsgərovu təbrik edirik, ona yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Nizami CƏFƏROV,
akademik

ЧІАЛ ХВЕЙИ СУЛЕЙМАН

Халкъди вичин 150 йисан юбилей кьейд авур алай вахтунда чи чехи шаир СтІал Сулеймана XX виш йисарин эвелра лезги чІал хуьн патал гыхьтин алахьунар авунатІа рикел хкун важибул я. 1913-йисуз урус пачагыди Дагьустандихь галаз алакьалу кьилди серенжем кьабулна. Авайвал лугьун хьи, и серенжемдикай неинки халкъдин гегьенш кьатариз, гьатта гзаф тарихчийризни кьедалди хабар авач. Пачагьдин кьаст Дагьустандин халкъарин чІалар урус чІалалди эвез авун, дагьвиар кІанз-такІанз урусламышун тир. И кар кьилиз акьудун патал ада хуьрерин идарайра кьуллугьдин кагьазар урус чІалалди кьыхь лагьана эмир гана. Гьар са хуьруз урус чІалалди кьелиз-кьхиз чидай кьуллугьчийрни ракурна. И ксарин мажиб гун хуьруьн агьалийрин хиве туна. Дагьустандин аслу туширвал кІанзавай бязи халкъари чпин наразивилер кьалурна. Гзаф округра, гьакІни Куьре округда идарайра урус чІалал элячІунин акьина кьалабулухар арадал атана.

Ихьтин гьахьсузвал СтІал Сулейманани кьабулна. Ада и вакьайрикай «Девлетлуяр, чиновникар» тІвар ганвай шиир тукьІурна. Пачагьдин гьукьуматдин идарайра кІвалахзавай лезги кьуллугьчийрин гвай лавгьавал, абур маса чІал тийижир кьесиб агьалийрихь галаз дидед чІалал ваь, урусдалди рахун русвагьна. Са гафни авачиз, шаир урус чІалан акьи тушир. Хайи чІал кваз такьуна жуванбурухь галаз маса чІалал

рахунин акьи тир.

Хайи чІал кваз кьазвачирбуру Совет гьукьуматдин сифте йисарани дидед чІалаз акьи акьатнай. Абуру: «Чаз лезги чІал герек авач. Ам кьесиб чІал я. Адавай цІийи уьмуьр, цІийи майишат, цІийи меденият тукьІурун патал менфят гуз жедач», – лагьана ван хкажна. Ихьтин месэла кьарагьарайбуру гзафни-гзаф виликдай тукьІуьр чІалалди кьелай, а чІалалди кьел-кьхын ийизвай ва кІвалахзавай ксар тир. Лезги интеллигентрин са пай и гьерекатдиз акьи экьечІна ва абуру «Дидед чІалаз рехь це!» лагьана чпин ван хкажна. Дидед чІалан терефдарриз чи машгьур алим Гьажибег Гьажибегова регьбервал гана ва ада Москвада кьелдай вахтунда «Лезгийрин кІватІал» арадал гьана. Гуьгьунлай ихьтин кІватІал Бакудани кардик акатна. И кІватІалри дидед чІалал мектебра тарсар гун, лезги чІалал хуьруьн идарайра кІвалахун, милли меденият ва эдебият вилик тухун патал женг чІугуна.

Гьа ихьтин акахьай береди СтІал Сулеймана вичин шаирвилдин алакьунралди лезги чІал девлетлу тирди, адахь гьар жуьредин эсерар тукьІурун патал герек тир кьван гафарин тадаракар авайди, чи чІалавай цІийи девирда чІехи кІвалахар хиве кьаз жедайди субутна. Гьа и карди «Лезгийрин кІватІалди» рубьгь кутуна. Абу-жафер Мамедован теклифдалди Гьажибег Гьажибегов Агьа СтІалдал атана шаирдихь галаз таниш хьана. Ина ада Сулейманавай гзаф шиирарни кьхьна. Идалай кьулухь Гь.Гьажибегова лезги

чІал девлетлу тирди кардалди кьалурун патал 1927-йисуз Москвада «Лезги шаиррин чІалар» тІвар ганвай ктаб чапдай акьудна. И ктабда Етим Эминан, Гьажид хва Султанан ва СтІал Сулейманан гзаф шиирар авай. Гуьгьунлай Гьажибег Гьажибегова кьхьенай: «Дидед чІал хуьн патал тухвай женгера СтІал Сулеймана, адан чІалари чаз гзаф куьмек гана».

Шаирди чІал хуьн, гафунал кІвалахун патал гыхьтин зегьмет чІугвазвайІа адан хва Мусаибан «Бубадикай ихтилат» ма-кьаладайни хьсандиз чир жезва: «Сулеймана чІалал, гафунал кІвалахуниз кьимет гудай... Дидед чІалан жигьетдай Сулейманавай неинки жегьил шаир, гьакІни институт куьтягьна лезги чІалал кІвалахзавай алимни кьеве тваз жедай. СтІал Сулейманан шиирар басма авун патал кІвалахзавай гзаф редакторри мягьтел хьана лугьудай: «Са гыхьтин ятІани, куьгьне, килигайла халкъдин рикел аламахир гаф шаирдиз лезги чІала гьинай жагьидай».

Эхирни алатай виш йисарин эвелра женг лезги чІалан терефдаррин хийирдиз куьтягь хьана. 1928-йисуз мектебра тарсар, хуьруьн идарайра кьхьинар тукьІуьр чІалалай лезги чІалаз элкьуьр хьувуна. 1928-йисуз Магьачкьалада лезги чІалал «ЦІийи дуньги» газет акьатна. 1938-йисуз лезги чІалаз кьазвачир латин графикадалди тукьІурнавай алфавит дегьитарна кирилл графикадал элячІна. Са гафуналди, гьахь гьалиб атана.

Гуьлхар ГУЬЛИЕВА

REDAKSIYAYA MƏKTUB

MİNNƏTDARLIĞIMIZI BİLDİRİRİK

Hörmətli redaksiya! 17 aprel 2019 cu il tarixində prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının «Cibir-Həzrə-Muçuq-Sudur» yolunun yenidən qurulması ilə bağlı sərəncam imzalaması xəbərini eşidəndə çox fərəhləndim. Televiziyada bu xəbəri eşidəndəndən sonra, həmin kəndlərdə yaşayan əhalinin sevinci yerə-göyə sığmırdı, axı yolsuzluq problemi uzun illərdən bəri çətinliklər yaradır, kəndlərin mədəni-iqtisadi inkişafını ləngidirdi. Kəndlərlə adamları əkib-beccərdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarını respublikanın bazarlarına və satış məntəqələrinə çıxarmaqda əziyyət çəkirdillər.

Ümüdvəriq ki, yolun yenidən qurulmasından sonra kəndlərimizdə həyat daha rahat olacaq. Axı yol mədəniyyətin astanasıdır.

Redaksiya vasitəsi ilə Qusar rayonunun Böyük Muruq kənd orta məktəbində 57 il müəllim işləmiş ziyalı kimi kənd ictimaiyyəti adından bizə bu sevinci yaşatmış möhtərəm prezidentimizə dərin minnətdarlığımızı bildirir və kənd infrastrukturuna göstərdiyi dəstəyinə görə ona minnətdarlığımızı bildirir, can sağlığı və müvəffəqiyyətlər arzulayırıq.

Alxas ALXASOV,
Qusar rayonu, Böyük Muruq kəndi

Qubanın Qudyalçay vadisi

КІЕЛДАЙБУРУН МЯРЕКАТ

И йикъара «Самур» газетдин редакцияда лезги чІал хуьниз ва вилик тухуниз талукъарнавай элквейе стол кьиле фена. Алимри, журналистри, хайи чІалал рикІ алай жегъилри, кІелдайбуру ве-ре-вирдер авур месэладихъ авсиятда чпин фикирар лагъана, газет паталди марагълу теклифар гана.

Мярекатдал лезгийрин чІе-хи шаир СтІал Сулейманан 150-йисан юбилейдикайни ихтилат фе-на. Элквейе столдин иштиракчийри Бакуда шаирдин юбилей тухун лагъай кьарар къабулна.

И мукъвара Дагъустандин Магъачкъала шегъерда ва СтІал Сулейманан районда шаирдин юбилей гурлуз кьейд авуна. Бакуда алай йисан сентябрдин вацра ихътин мярекат тухун кьарардиз къачунва.

КЪУД ЙИСУЗ 22 ЧЕМПИОН

Лезгийр спортдал гзаф рикІ алай халкъ я. Анжах 2006-2010-йисара, къуд йисан кьене 22 лезгиди спортдин чара-чара хилерай дуьньядин чемпионвилин тІварар къачуна. Чи кьегъал гадайрихъни рушарихъ азадказ кьуршахар къунай, самбодай, каратедай, бокседай, тайский бокседай генани чІехи агалкъунар ава.

Алина Мурадалиевади дуьньядин чемпионвилин тІвар къачун спортда гъич тежер хътин, алааматдин вакиадиз элквенай. Вич асул Миграгъ хуьрйяз Москвада яшамиш жезвай Алина

2010-йисуз, гъеле 7-синифда кІелдайла жуьреба-жуьре ягъунрин акъажунрай дуьньядин чемпион хъанай. 2010-йисал кьедалди жегъил руш Россиядин ва Европадаин чемпион тир. Ам 20-дав агакьна медалрин сагъиб я.

Замира Рагъманова азадказ кьуршахар къунай дуьньядин ва Олимпиядин чемпион я. Ам гъакІни са шумудра Россиядин чемпион хъана.

Каратедай Дагъустандин, Россиядин, Европадаин ва дуьньядин чемпион тир Арсен Меликова 2002-2008-йисара 21 медаль ва 5 кубок къачуна.

АЛИНА МУРАДАЛИЕВА

АРСЕН МЕЛИКОВ

ЗАМИРА РАГЪМАНОВА

ЦІИЙИ ЖУЪРЕДИН МАХАР

Дегъ заманрилай инихъ ме-цин эсерар теснифзавай лезги халкъдихъ халисан жавагъирар тир махар гзаф ава. Чпин дерин мана-метлебдалди абуру чи кьелемэгълийрин фикир желбнай ва гъавилай эдебиятдин махарни арадиз атанай. Кьилди аялар патал кхъенвай эдебиятдин махарикай лагъайтІа, эвелни-эвел Дагъустандин халкъдин шаир Хуьруьг Тагъиран «Балашан зиянкар кац» ва ада Къияс Межидовахъ галаз санал кхъей «Акбуллу цегвни ахмакъ пепе» махар, Абдул Ражабован «Къаних вил», Межид Гъажиеван «Гъалиб хъайи кфил» махар ва са бязи маса эсерар рикІел хкведа. И махар чпин мана-метлебдалди, сюжетралди, образралди, гекъунгунралди, эпитетралди рикІел аламукъдайбуру я. Гъайиф хьи, чакъ аялар патал кхъенвай ихътин эдебиятдин махар гзаф авач. Авайвал лагъайтІа, чи кьелемэгълийр и кардив рикІивай гегъчІни авунвач.

Гъа инал са месэладикай кьетІидаказ лугъуз жеда. Гилан цІийи девирда чи зарийрин арадай аямдин и игътияждин гъавурда авайбуруни пайда жезва ва абуру аялар патал вижевай махар теснифзава. Мисал яз, чи тІвар-ван авай кьелемэгъли Седакъет Керимовадин аялар патал кхъена чапдай акъудай «Рагъ хуьрезва» (2006) ва «Леян мани» (2016) ктабра гъатнавай махар къалуриз жеда. ЧІехи тиражралди чап авунатІани, исятдани а ктабриз игътияж ава. Гъа и игътияждин гъавурда авай чи жегъил кьелемэгъли Азизрин Севдади шумуд йисар я «Самур» газетдин чинриз аялар патал кхъенвай махар акъудиз. Адан махар кІелдайбуру хъсандиз къабулзава ва абуру редакциядиз разивалдай чарар ракъурзава.

И йикъара жегъил зариди «Фири яру шив» тІвар гана чІехи тиражралди чапдай акъуднавай вичин сад лагъай махарин ктабдалди гъевчи кІелдайбуру лугъуз тежедай къван шадарна. Ктабдин редактор Седакъет Керимова, шикилар чІугурди Саида Чебо-тарёва я. Суьгъурдин, яшайишдин, гъайванрикай туькІурнавай дерин мана-метлебдин махар ранглу шикилралди тамамарзавай, вини дережадин ерида аваз чапнавай и ктаб чи аялар патал багъа савкъват я.

Садлагъай ктабда автордин агалкъунар квекай ибарат я? Малум тирвал, сикІ чи

халкъди амалдар гъайван яз гъисабда, махарани ам гъа икІ дуьшуьш жеда. И тенденция Азизрин Севдадини вичин бязи махара хвенва. Месела, «Руфун жувадай агъуз я» махунин кьилин игит тир сикІ гзаф амалдар, фагъум авай, жанавурдиз гъалиб жезвай гъайван я. Ингъе «Хъсанвилехъ ялун» махуна авторди виш йисара адет хъанвай тенденция чІурзава. Ада амалдар гъайвандиз маса вилай килигзава ва хъсан кьилихрин, регъимлу сикІрен образ яратмишзава. Вичин бубайрин пис амалрикай регъуь хъана хъсанвилерихъ ялиз алахъзавай сикІре нуькІрен шарагрис, кьурен шаплайриз, севрен балайриз куьмек гузва. Ингъе ада жанавурдиз, севрез ва маса гъайванриз вич виликан сикІ туширди, хъсанвилехъ

дегиш хъанвайди я лугъузватІани, садни адан чІалахъ жезвач. СикІрен «вучиз садни заз хъсанвал ийиз кланзавайдан чІалахъ жезвач?» – суалдиз типре ихътин жаваб гузва: «Ви тІвар фадлай амалдар хъиз акъатнава. Гила гъикъван алахъайтІани вавай а тІвар алудиз жедач». Махуни «писвилехъ тІвар акъатунилай чан акъатун хъсан я» бубайрин мисалдал гъизва ва анжах хъсан крарихъ яла лагъай идея теблигъзава.

«Дуствилин алаамат» махуна ихтилат сикІрен шарагдинни кьурен шапладаин дуствилай физва. Абуру кІеви дустар хъуниз килиг тавуна шапладаин дидени сикІрен шарагдин буба и чирхчирвилин акси я. Абуру ихътин дуствал мумкин туш лугъузва. Ингъе шапладини шарагди масакІа фагъумзава ва абуруз виш йисарин душманвал арадай акъудиз кланзава. Эхирни таму цІай кьурла сикІрен шарагди кьурен хизан кьинькикай куьтягъзава. Дуствиле кьве

хизанни хуьзва. Гъа идалди автордиз цІийи несилри цІийикІа фагъумзавайди, абурухъ гъар жуьредин душманвилер арадай акъудна ислягъвилелди яшамиш хъунин ниьт авайди кьулуриз кланзава. Ада куьгъне тенденциядиз маса вилай килигзава ва чи эдебиятдин махариз цІийивал гъизва.

Дуствални вафалувал теблигъзавай авторди дуст авачирдини тек тар са гафар я, дустар пара хъун девлет я, дуст далудихъ галай дагъ я лугъузва ва гзаф махара и идеяр теблигъзава. «Санал тІуръ фу» махуна дуствиле пачагъдин хва кесибрин аялрив агудзава, дустари ам хъсанвилехъ дегишарзава. «Ширин мез» махуна атІугъай, мез туькьуьл гада дуствилин куьмекдалди умун кьилихрин кьегъалдиз элквезва. Гъа икІ, дуствал суьгъурдин махарани гъар жуьредин четинвилеризни душманриз гъалиб кьезва. «Фири яру шив» махуна викІегъ гададини шивди анжах дуствилин куьмекдалди нефс кьати тахай дидал гъалибвал къачузва.

Ктабда гъатнавай яшайишдин махарни гзаф марагълубур я. Санлай къачурла и махари акъул бахтлувилин лишан я, акъуллуди женгина гъамиша гъалиб жеда, зегъмет чІугурла кьисметни жагъида, хъсан крар ийиз садрани геж туш, ни чарадаз писвал авуртІа, адав жаза агакъ хъийида хътин мана-метлебдал гъизва. «Свас жагъурай кьегъал», «Хъсанвиле писвал», «Иервилехъ гелкъвей пачагъ», «Къве вах» хътин махари гъахълувал, инсанвал, адалат, мердвал вяз ийизва. Амалдарар, гъарамдин рекъе авайбуру русагъзава. И махара авторди чи халкъдин махара авай несигъатчивилин метлеб хвенва. Несигъатдин руьгъ квай и махари кІелдайбуруз тербиядин эсер ийидайди шаксуз я.

Авторди кьелемдиз къачунвай махар цІийи жуьрединбуру я лугъуз жеда. Абуру чпиз хас чІалал теснифнава. Рангар ядай гафарикай, гекъунгунрикай ва чІалан маса такъатрикай хъсандиз менфят къачунва. Махарин чІал цІалцІамди, иерди, кІелдайбурун фикир желбдайди я. Са гафни авачиз, жегъил кьелемэгъли Азизрин Севдадин «Фири яру шив» ктаб чи эдебиятдин махарин хазина девлетлу ийизвай ктаб я. Чна и рекъай автордиз мадни чІехи агалкъунар тІалабзава.

Муьзеффер МЕЛИКМАМЕДОВ

ЧИ ГАФАР

ЦІВЕЛИН

Им тарцин тІвар я. Дегъ чІавара чи бубайри тарариз абурун жуьреба-жуьре лишанриз, кьетІенвилериз килигна тІвар гудай. Месела, адал жедай майвайриз, кларасдин кІеви-хуьтуьлвилеиз, рангуниз ва мсб. килигна.

ЦІвелин тІварни тарцин вичин клалубдиз, хилеринни тандин акунриз килигна ганва. ЦІвелин тарцин хилер дигешгълидин яргъи цІвелер хъиз куьрс жеда, гъавилай адаз цІвелин тар лугъузва.

Ихътин, чпин этимонар халкъдин рикІелай алатнавай тарарин тІварар мадни ава. Месела: макъун, гъулцин ва мсб.

Профессор Р.Гъайдарован фикирдалди макъун гафунин делил кларасдин кІевивал я: магъ//макъ «ракъ» лагъай чІал я.

Гигин келимани макъун гаф хъиз адакай ийизвай затІунихъ, арабадин гиг гафунихъ галаз алакьалу я. Гигин кларас виридалайни тІимил кІуьредай дурумлу кларас тирвилай арабадин гигер гъадакай ийидай.

ХАК

Хак шей акалун ва я мал кутІунун паталди цлаз ядай даях я. И гафунин ери-бине ам ийизвай материалдихъ, кларасдихъ галаз алакьалу я. Бязи лезги чІалара хак «кларас» ва я «тар» лагъай гаф я. Рутул чІала кларасдиз, тарциз хук лугъуда. Лезги чІалан бязи мисалрани хак гафуникай менфят къачузва: «Ам хак хъиз акъвазнава», «цІийи кул хукунал жеда». Балкандиз ядай цІилинихъ чилиз ягъун патал кІвенкІ авунвай кларас жеда, гъадазни хак лугъуда: Алад, са векъ алай чкадал балкандиз хак ягъ; Ам хак акъатай лам хъиз ава.

КІИР ВА КІУР

Чи чІалан алим Р.Гъайдарован фикирдалди, и гафар са дувулдин ва манадин мукъавал авай гафар я.

Лезги чІала кІир кларасдикай авунвай, палчух авайла, акъахна экъведай затІуниз лугъуда. Табасаран чІала кІвачиз кІур лугъуда. Бязи чІавуз лезги чІалани адакай икІ менфят къачуда. Месела: далудиз кІур гана, балканди кІурув яна. Муькьуь патахъай, кІир гафуникайни лезги чІала «кІвач» лугъудай манада менфят къачун мумкин я. Месела: Шегъердиз физ кланз кІиринвал хъанва, яни фадлай кІвачин хъанва. Ихътин са дувулдикай хъанвай гафарин мукар кьилди лезги чІала гзаф ава. Месела: тІуьн, тІун; тІан, тІа (аялрин гафар), тІур, тІуб, тІач ва мсб.

ВИРИ ЖЕН ЧУН ИЕСИЯР КАМАЛДИН

МЕГЪАМЕД МИРЗОЕВ

САЛАМ, САМУР

Салам, Самур! Аквазва гьал,
Вун вучиз икI бейгьал хьанва?
Марф къвайила акъудна къал,
И кIвалахни гьалал хьанва.

Чара хьанва багъри миллет,
Вирида ваз гузва къимет,
Тахъай чIавуз къадир, гъурмет,
Идакай гил амал хьанва.

Ийизва мад масад батIул,
ЧIалан ахкваз ери, дувул,
Гуьгъуьлар лап ийиз рагъул,
Гил маса къал-макъал хьанва.

Гъар садакай хьанва агъа,
ЧIалан къилел язух, чагъа,
Ачухуниз сив-къадагъа,
Гил маса гьал-агъвал хьанва.

Пеленгдин хам гьалчна къилел
Къифре, чухваз рагъу спел,

Лезги ва урус чIаларал шиирар кхъизвай, абур мукъвал-мукъвал стихи.ру сайтиниз ва фейсбукда авай вичин профилдиз акъудзавай Мегъамед Мирзоев къетIен хатI авай шаир я. Ам 1960-йисуз Ахъегъ райондин Хуьруьгрин хуьре дидедиз хьана. Ина 8-синиф акъалтIарна Дербентдин педагогикадин училищедиз къабул хьана. Анаг къилиз акъудна аскервилез фена. Алай вахтунда ам Ставрополда яшамши жезва, ина эцигунрин фирмада кIвалахзава. Шиирар кхъиз 2015-йисалай гатIунна. Москвада адан 5 таб чапн хьанва. Алай вахтунда адан 3 таб чандиз гъазур я.

Халкъар ийиз чара, къвечхел,
Валлагъ садан ажал хьанва.

ГьалатI хьайдал туп элкъуьриз,
АлакьайтIа беябуриз,
Са кап къадар гъурмет чIуриз
ЧIални къе чаз усал хьанва.

Акбулдила мез туькьуьл я,
Дерин акбул-дерин гъуьл я,
Хазвайдини чи гуьгъуьл я,
Чаз чи акбул завал хьанва.

КЪЕНИ РИКIЕР ДЕВЛЕТ Я

Регимлу кас цавараллай са нур я,
Мичерикай, циферикай азадир.
Инсанвални гъар са касдин абур я,
Михьи рикIив авай чка абадир.

Дугъри инсан вилел жедач алкIана,
Яргъалай хъиз хабар къада: – ГьикI ава?
Пис хьайитIа сифте раклар гатана,
Салам гана, къведа гьилел рикI алаз!

Кефияр ви нагъахъвили хайитIа,
– Хата авач, – лугъуда хьн, – гьалатI я.

Са кIус вичин такъат виниз фейитIа,
Гъейрибуруз вич багъа тир савкъат я.

РикIевайди рикI ачухдан – иман я,
Гъар инсандин дугъридал ам ашукъ я.
Регимдизни регимдайди – инсан я,
Зигин авайдаз дугъривал талукъ я.

Гъурмет ая дугъридиз, квез минет я,
Адан кIвал хъуй рикIин са пIипI, гуьлуьшан!
Къени рикIер халкъарин са девлет я.
Руьгъ тахъурай чи садрани перишан.

БАРКАВАН Я

Къулан сува шагъвар къекъвез серин я,
Ша, ацукъин ялар ягъиз пIирерал.
Фагъум, фикир, Аллагъди хуьй, дерин я,
Зикридин сес хкаж хъурай синерал.

Вуч лагъайтIан, чун чи дагъдин кIалуб я:
Жуваз цава лув це, кIантIа кIекIре хъиз.
Мад са кардал, аквазвай, зун тажуб я:
Хуьр таканди жеда усал кере хъиз.

Яб це дагъви, шагъварди къур рагариз,
Абурун сес, чи рикIевай са кIус я!
ГьалатI хьана, гъич фимир вун ахвариз:
ТIвар хкажин ватандин-ам намус я!

Къуд патяхъай алтIуш хьанай душманар:
Руьхъведайни къахрагънай чун – лезгияр!
Жуванбурал жува вегъиз буьгътенар –
Эй келлеяр! Ни гана квез ихтияр?

КIанивал туш, мецеллайди ялтахдин:
Шалта хъиз мез вилик жедач къегъалдин.
Къалур ийин жуван акбул кIвалахдив:
Вири жен чун иесияр камалдин!

Хъилеривай файдавализ хъайид туш:
Ачух рикIиз, дугъри даим мугъман я!

Игитдин тIвар ялавдани кайид туш:
Къегъал хъиз ялавни баркаван я!

ЯЛГЪУЗ ТАР

Къуьзъуь, ялгъуз муьткъвер таран
Серинрик зун ацукъна.
Какур хьана, гьал перишан.
Язух къвез зун амуькна.

Къуд патарив гуьрчек цуьквер
Акайнава, илисна.
Фагъирдинди маса тегъер,
Бижгъер-бижгъер эвисна.

Азаб акур гъар са мугъман
Ашукъ я ви тегъердал.
ТIалаб ийиз вавай дарман;
Ви патав къвез кинерда.

Зикри ийиз гелкъвез-элкъвез,
Хилелай гьил алтадиз,
Сир вуганай за вав кичIез,
Жуван гуьгъуьл абадиз.

Белки зи сир залан я ваз,
Вун вучиз икI сефил я?
Ви тандин сир масан я аз,
Зунни вун хъиз гьафил я.

Эй, уьмуьр! Вал рази муьмин,
Адазни вун тIимил я!
Мад сефер за сир ачухин,
Ам метлебдин асил я.

Уьмуьр фейтIан кесибвиле,
Бул хъайитIан девлетар,
Пехилвилел гъалибвална,
Квадар тийин гъурметар.

КIЕЛДАЙБУР ЯЛЗАВА

Вичин «Гъетрен нур» ва
«Намус» тIварар ганвай гъи-
кайиринни шииррин кIватIалар
кIелдайбуру хушдиз къабулай

Сардар Абила 2014-йисуз
Дербентда чап авур «Къве
дидедин хва» повестдалди
лезги эдебиятдиз къетIен хатI
авай мад са кхъираг атанвайди
субутна. Гуьгъуьнлай повесть
урус чIалални чапдай акъатна.

Эхиримжи 60 йисан къене чи
халкъдин уьмуьрда къиле феи
вакънайрикай ихтилатзавай
«Къве дидедин хва» эсердин
винел цийи къилелай кIвалахай
авторди алатай йисуз адан
къвед лагъай пай кIелдайбурув
агакъарна. Чехи са девирдиз
вичин саягъда къимет гузвай
С.Абила и эсерда лезги чIалан
мумкинвилерикай хъсандиз
менфят къачуна. Эсерда

гьалтзавай образар регъят,
вири гъавурда гъатдай фазагъат
чIалалди рахазва. Гъавилай и
720 чиникай ибарат тир чехи
эсер регъятдиз кIелиз жезва.

«САМУР»

ХАЙИ ЧIАЛАН ВЕРЦИ ЗАР

КIулар райондин Чпир хуьре
дидедиз хъайи Лейла Жавадовин
шиирар тесниф авунал гъаф рикI
ала. Вичин 22 йис тир ада хуьруьн
юкъван мектеб акъалтIарна.

И мукъвара «Самур» газетдин
редакциядиз атай Лейлади чав
вичин шиирар вугана. Сифте
яз жегъил къелемэгълидин са
шумуд шиир газетдин чинриз
акъудунихъди чи ният адак руьгъ
кутун, поэзиядин алемда вич
тестикъаруниз куьмек гун я.

ЛЕЙЛА ЖАВАНОВА

ХУЬН ЧНА

Дамахда за ватандин
Къванерални рикIивай.
Терг хьанай ам хуьн патал
Шумуд къегъал рикI авай.

Ватандин тIвар къаз вине,
Женг чIугунай бубайри.
Гардан кIирнач садрани
Душмандиз чи убайри.

Хвенай чна кIевидиз
Лезги къилих, лезги тIвар.
Квадар тийиз садрани
Хайи чIалан верци зар.

Бубайрилай амуькнай
Чаз уьткъемвал, къегъалвал.
Зи хайибур, кIанибур,
Хиве къамир кагъалвал.

Къегъалвилин крарик
Кутан жуван къуьн чна.
Чи бубайри хвейивал
Чи лезгивал хуьн чна!

ЛАЦУ ЛИФ

Иерда къван вуч я вун,
Я рикI алай лацу лиф.
Гъикъван чIав тир вун такваз,
Зи вил галай, лацу лиф.

Ви лацувал, иервал
Ислягъвилин лишан я.
Ислягъвилер такур эл,
Даим сефил, пашман я.

Пашман тахъуй чи эллер,
Ислягъвилер авачиз.
Такурай чаз дарвилер,
Бахтлувилер гумачиз.

Лув це вуна лацу лиф,
Лезги чилел датIана.
Бахтлу хъурай ватан зи,
Ислягъвилев дигана.

СТIАЛ СУЛЕЙМАН

Чаз чешне я ви гъар са кар,
А лезгидал лагъай гафар.
Къуьнел къуна залан тир пар,
Элдиз куьмек гайи шаир.

Лежберди хъиз чIугваз зегъмет,
Къазанмишна хатур, гъурмет.
Горкидини гана къимет,
Чехи Гомер хъайи шаир.

Чаз арха тир галаз вилик,
Намерд кутаз кIвачин кIаник.
Вун цIай хьана галачиз руьхъ,
Девирдин цIу кайи шаир.

Ви гъар цIар са багъа зар я,
Ви шиирар девлет, вар я.
Шумуд халкъдин сеняткар я,
Лезги халкъдин хайи шаир.

Зайддин АГЪАБЕГОВ,
зегъметдин ветеран,
КIулар шегъер.

Я СТХА

ТIвар-ван авай муаллим ва шаир
Самид Айдемирован хатурдиз бахшзава.

Ви къиникъди авуна хьи рикIер тIар,
Ви цIарар хъиз чи къастарни хьана кIар.
Сефил я къе мукъва-къили, ви дустар,
Гъафил ажал гьикI атана, я стха?

Са кас патал икъван женгер гъахъ я жал?
Гъахъ крарихъ гелкъвейбурун вахт я жал?
Белки уьмуьр икI финни са бахт я жал,
Им бахт ятIа, вучин чна, я стха?

Чи хайибур амач лугъуз синих яз,
Рахадай вун дуьньядикай къаних яз.
КIани велед акун патал дарих яз,
Дидеди ваз ша лагъана, я стха.

Жуьмшуьд АЙДЕМИРОВ,
Худат шегъер

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

Хъана-хъанач са нукI. Ада вичиз хуьре са кьузекан сала авай чIехи тутун тарце муг авунвай. Югъ ахъа хъун кумазни нукIре манийрал илигдай. Адан ванцел вири ахварай аватдай. НукIрен са луврал хер алай. Къуншидин аялрикай сада жиредив ягъай и лув саклани сагъ жезвачир. Гъавилъй нукIревай яргъариз лув гуз жезвачир, галатна фад вичин муказ хкведай.

НукIрен садавни кар гвачир. Йикъар вичин куьлуь-шуьлуь кIвалахар ийиз кьилиз акъуддай. Ингъе иесидин каци нукIрен къарай атIанвай. Ада нукIрезвил гана экв гузвачир. НукIрен манийри ахвар атIузвай кацин. Гагъ-гагъ кац тарциз акъахна нукI кьаз алахъдай. Адан залавильй хилер юзайла, кацин фигълдикай хабар кьур нукI лув гана фидай. Гъа икI, йикъар алатзавай.

Кацин иесиди нукIрез кьуьл, фан гъвелер гудай ва гъавилъй адаз маса чкада муг ийиз кланзавачир.

Гатфар алуькнавай. Тебиатдал чан хтанвай. НукIрени вичин муг гуьнгъуна хузавай. Ам диде жез гъазур хъанвай. Какайрилай къарагъиз тежезвил ахвардай мажал авачир адаз: каци вичин муг чукIуруникай кичIезвай.

НукIре вичин мукай кац вилив хуьзвай. ДагIана катиз-калтугдай кац гьикъван чIав тир квелинз-квелинз кьекъез. Далудиз рагъ гуз, иесиди гайиди нез, амай чIавуз ксузвай ам.

Са шумуд йикъалай нукIрен шарагри какайрин хърейрикай кьил хкудна. Абурун цIив-цIивдин ванер кьуд пагаз чIана. Хвешивилин и кьил а кьил авачир нукIре гила дагIана шарагрин кьайгъу чIугвазвай.

Шумуд югъ тир кац гъенерал такваз. «Яраб ам гъиниз квахънаватIа?» - лугъуз фикирзавай

ДИДЕЯР МАХ

нукIре. Къайгъуйри гзаф фикирдай вахт гузвачир нукIрез. ШаркIвар, пепеяр кьаз, вичин шарагар тухарзавай ада.

Йикъар лугъуз тежедай кьван чимиз алатзавай. Хулар, вацIар кьуранвай. Тарар, векъер ракъини куз алугарзавай.

Садра нянихъ цав чIулав цифери кьуна, гугрумдин ванер акъатна. Садлагъана нукIрен муг авай тутун тар цIайлапанди ягъана. Кьуьзъ тар са геренда цIу кьуна. НукIрен шарагар лув гудай кьван чIехи хъанвачир.

Диде нукIре рикI атIудайвал гъарайиз, цIай туьхуьриз кланз луварар сад-садал гьалчзавай. Ингъе цIун мецер адан мукав агатзавай.

Садлагъана адаз кузвай хилерин арадай муг галайнихъ физвай кац акуна. Са патахъай ялавди, мукIуь патахъай вичин шарагар нез кланзавай каци нукIрен чандик кичI кутуна. Чара атIай ада «чан зи шарагар!» - лагъана цIугъна.

Кац лагъайтIа, мукав агатна, сарарив нукIрен са шараг кьамукай кьуна тадиз тарай гъуз эвичIна. НукI гъарайиз амай. Са герендилай кац мад хтана. Къвед лагъай шарагни гъа саягъда кьуна катна. Кац пуд лагъай гъилера хтайла гъарайдалди ван кьунвай нукIре адаз вилерив «сад хъайитIани тур» лугъуз минетзавай. Ингъе, кац амай са шарагни кьуна катна.

Са герендилай тарцин кланникай кацин мяудин ван хъайи, луварар цIу канвай нукIре «шарагар амачиз за амуькна вучда» лагъана вич чилел вегъена. Кацин таза далудал аватай нукI текъена амуькна. Каци нукIрез вичин чIалал са вуч ятIани лугъузвай. Эхирни нукI хкадриз-хкадриз адан гугъуьна гъатна.

Хъран кIвалин пипIе шемпIияр акуна адаз. Абурув нукIрен пуд шарагни агатнавай. НукIре хвешила луварар сад-садал гьалчна цIивцивна. Вичиз икъван чIехи хъсанвал авур кациз накъварив ацIанвай вилералди килигзавай ада.

АЗИЗРИН Севда

РИКИЕЛ ХУЬХ!

Тварциэвезар ва абурукай жезвай наречияр дуьз кхьин патал агъадихъ галай къайдаяр рикIел хуьх:

1) Къалурунин ва суалдин тIварциэвезрин теквилин къадардин асул падеждин эхирда м гьарфунилай гуьгъуьниз ачух гьарфар а, и са дуьшуьшдани кхьидач. Месела: ам, им, атIам, агъам, виним, гъим?

2) Винидихъ къалурунавай тIварциэвезар (им, ам ва мсб.) теквилин ва гзафвилин къадарра падежриз дегиш жедайла, абурун эхирда авай м гьарф акъатда, падеждин эхир адалай вилик квай ачух гьарфунихъ акал жедат. Месела: ам, ада, адан, абур, абуру, абурун; им, ида, идан, ибур, ибуру, ибурун ва мсб. А тIварциэвезар икI кхьидач: анда, инда, анбур, инбур.

3) – икI суффиксдин куьмекдалди тIварциэвезрикай туькIуьр жезвай наречияр эхирда а гьарф авачиз кхьидат. Месела: икI, акI, гьикI, гьакI. ТIварциэвезрикай туькIуьр хъанвай наречийрик чIурукIа, къеникIа, цIийикIа, сакIа, масакIа гафарни акатда.

4) Къалурунин (ишарадин) тIварциэвезрикай (и, а ва мсб.) маса гафарин дибар (къван, сятда) акал хъана туькIуьр жезвай наречияр санал кхьидат. Месела: икъван, акъван, гьикъван? гьакъван, исятда, гьасятда.

5) Ксариз талукъ тIварциэвезар асул падежда эхирда н аваз кхьидат, талукъвилин падежда н авачиз: зун, вун, гун, куьн (асул падеж); зи, ви, чи, куь (талукъвилин падеж).

КВЕЗ ЧИДАНИ?

«Агъвандин тарих» ктабда пачагъ Вачаганан къанурикай 14-къанунда «аваг» гаф дуьшуьш жезват. (Килиг: История Агван. пер. К.Патканова. СПб., ч. 101). Бязи авторар и гаф эрмени чIалахъ галаз алакьалу ийиз алахъзава. Ингъе «аваг» эрмени гаф хъунухъ мумкин туш, вучиз лагъайтIа гъа ктабда къалурунавайвал, хуьруьн чIехиди – аваг ацукъзавай идарадиз «аваган» лугъузват. Эрмени чIала «аваган» гаф авач. Гъам «аваг», гъамни «аваган» гафар лезги чIалан «ава» гафуникай туькIуьр хъанвайбур я (ава+г=аваг; аваг+ан=аваган).

Лезги чIалан Къуба нугъатра «аваг» ва «аваган» гафар исятдани гьалтзава. Бубайрин мисалдиз фикир гун: «Чал я вак гьалтда, я аваг». Са манида лугъузват:

На кьилихар дегшармир,
Хуьруьн аваг хъана лугъуз.
Пехъи ченги хуьрезва чал,
Вуна зи рикI хана лугъуз.

ЖИНАЛУГЪ ХУЬРУЬН АЯЛАР

МИСКИАЛАР

Сарар ава – мишер туш,
Туьн тагайтIа, ишер туш.
Векъ, сам атIуз устIар я,
Вични лежбер дустар я. (Мукал)

Вичин туьн туш незвайди –
Кагъраба я къезвайди.
Чара ийиз техил, сам,
Вижевай затI я хьи ам. (Комбайн)

Сифте акваз, ахпа ван къез,
Патахъ шуьшка аквада квез.
Ийида гьакI цавар зурзур,
Къалур ийиз гъайбатни зур. (Шапалапан)

Тар иер я ам авай,
Аватдайди туш цавай.
Ашукъ вуч хуьй гъа ихьтин,
Къве гьижани сад хьтин. (Блбл)

МискIалар туькIуьрайди
Гъуьсейн Рамазанов я.

ЕМУ ДОЛГО АПЛОДИРОВАЛИ

Недавно в гостях у редакции газеты «Самур» побывал всемирно известный поэт Александр Селимов. Он рассказал сотрудникам газеты о том, как дорог ему город Баку. Ведь именно здесь переплелись судьбы двух лезгин – Селима из США и Набат из Киргизии. Имя Набат знакомо нашим читателям. Десять лет назад в газете «Самур» была опубликована статья под заголовком «Бишкекви Набат».

На следующий день в рамках литературного проекта «Söz» («Слово») в Международном Мугам-центре при поддержке Министерства культуры Азербайджана состоялась встреча с Александром Селимовым. Вечер вела поэтесса Нияр Га-

санзаде. Бакинская публика проявила большой интерес к творчеству поэта.

На мероприятии Александр Селимов прочитал свои стихи на русском и испанском языках, ответил на вопросы зрителей. Зал долго ему аплодировал, когда он под собственный аккомпанемент на гитаре спел известную азербайджанскую песню из репертуара Рашида Бейбутова на испанском языке.

Александр Селимов родился в Махачкале в 1963 году. Окончил Дагестанский университет в 1986 году и до 1989 года работал военным переводчиком в отделе международных отношений Министерства вооруженных сил Кубы. В 1990 году поступил в магистратуру Делавэрского университета в США, а после окончания - в аспирантуру Пенсильванского университета. Защитил степень доктора философии по специальности испанский язык и литература в 1996 году. Преполагает испанскую и латиноамериканскую литературу в Делавэрском университете. Является членом Пен-клуба США, Ака-

демии американских поэтов, почетным членом Союза писателей и художников Боливии, почетным послом культуры ЮНЕСКО. Он автор книг и литературных статей, опубликованных в Испании, США, Канаде, Южной Корее и Азербайджане.

Среди его книг особо выделяется сборник стихов «Вызов и другие поэмы», получивший почетную премию Виктория Урбано в 2018 году. Книга была опубликована Иберо-Американским литературным сообществом. В нее также включены стихи, посвященные жертвам Ходжалинского геноцида.

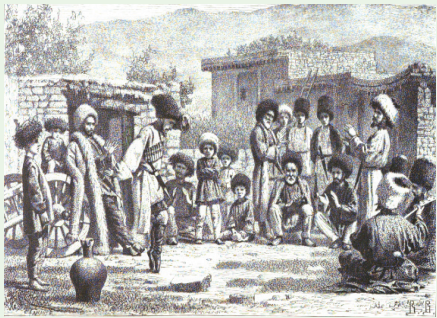
«САМУР»

ГАФАРГАН

АтрагIур	– хамунал экъечIдай тIур хьтинди
Бекре	– осетер
Бикьи	– язух, фагьир
Бий	– гатун
ГалкIам	– афарар чрадай хьач
Гугьри	– шефтел
Гург	– карван
Гьелбе	– хьипи цуьк
Гьундуьг	– хипер ядай чка
Дехне	– мукьвара
Жилавар	– жабры
ИцIи	– чиг
Клижж	– клей
Къекьвел	– жигьир
Къиршил	– зулар авай чурчул
Кьалу	– рагьул
КIаш	– чIехи кутIа
КIвацI	– нерай къведай къеж
МуькIуь	– суьт
Пуруз	– къеж квайвал
Руькьуьн	– пая
ТIан	– булама
ТIафал	– вара-зара ийидай кас
Хурух	– кьужах
Чамчах	– гьуьр хуьдай челег
Чукварда тун	– пекерик кутун
Ярцукь	– сирень

О НАС ПИСАЛИ...

По соседству с Баб-ул-Аббабом к пределам исламских государств по берегу моря есть волость по имени Маскат, а рядом с нею земля лакзов (лезгин-ред.). Эти последние -

племя значительное, мужественное, рослое; у них есть плантации и постоянно обитаемая область... Между ними и Баб-ул-Аббабом страна Табасаран, жители её так же мужественны и храбры, как лакзы, и страна их также густо населена, как и у тех, разве только что Лакз превосходит табасаранцев числом, и владения их гораздо обширнее.

Ал-Истахри, 930 г.
Из «книги путей царств». СМОМПК.
вып. XXIV, стр. 15-17.

Хозяева мои старались угостить меня как

можно лучше и, кроме того, более достаточные лица часто звали меня в гости, причем подавали самые затейливые блюда лезгинской кухни... Я нашёл в чисто убранной комнате стол, уставленный самыми лакомыми, по понятиям лезгин, кушаниями: тут были галушки с чесноком, крутые яйца, яичница, соленья, баранина, курдючное сало, молоко, сметана, сыр, два сорта хлеба, знак цивилизации - чай.

Владимир де Лиль-Адем,
действительный член русского
географического общества. 1875 г.

Продолжительные поездки по Самуру вверх и в его северные и южные области, дали довольно полную картину о стране и

её жителей, которые производят впечатление мирных, оседлых, занимающихся земледелием людей, населенные пункты которых по характеру постройки и расположению не похожи на стратегические укрепления.

Р.Эркерт,
немецкий ученый, 1887 г. рукоп. фонд
ИИЯЛ ДНЦ РАН, ф.1, оп.1, д.3055.

P.S. Книга Р.Эркерта «Дагестан и дагестанцы» была опубликована в 1887-ом году в Лейпциге. 12-ая глава этой книги посвящается лезгинам.

Территория каждой сельской общины у самурских лезгин, включала в себя поселение - одно или несколько - и расположенные вокруг сельскохозяйственные угодья. В непосредственной близости от поселения находились пашни и сады, затем шли покосы - общественные и частные, за покосами - присельские выгоны и далее - субальпийские пастбища... Но во всех случаях, одним из неперемных условий являлось то, что само селение располагалось на непригодном для обработки земли месте. Вследствии малоземелья, когда каждый клочок земли был на счету, строить старались на местах, не представляющих ценности с хозяйственной точки зрения.

Б.Р.Рагимова

Из статьи «Поселения и сельская община самурских лезгин в конце XVIII-XIX вв.» Сборник: Материальная культура народов Дагестана в XIX - начале XX века. М., 1958.

Лезгины имеют старинные навыки по поливному земледелию, они искусные мастера, поскольку позволяют их технические

средства, по проведению каналов, желобов и других приспособлений для орошения.

Б.Ф.Добрынин,
География Дагестанской АССР. Буйнакск, 1926. Стр. 88.

САНАЛ КХЬИН!

Эхиримжи йисара лезгийрин вилик-кылик галай ксари кыле тухузвай хьсан крарикай сад хайи чIал хуьн ва вилик тухун патал ийизвай алахунар я. Урусатда, виликан СССР-дин са шумуд республикада лезги чIалан мектебар кардик кутунва. А мектебра вишералди чи ватангьлийри хайи чIалал кIел-кхьин чирзава. И кар генани вилик тухун патал лезгийр яшамиш жезвай виринра лезгидалди диктантар кхьин кьарардиз къачунва.

Алай йисуз ихьтин мярекатдихь сифте яз Дагьустан Республикадин СтIал Сулейманан районди кыл кутуна. И йикъара ана 2000 касди диктант кхьена. Гила и мярекат Дагьустандин маса районра, Урусатдин лезги диаспораяр авай шегьерра, гьакIни куьгьне республикайрин чи халкьдин векилар яшамиш жезвай чкайра давам жеда.

Играми кIелдайбур! «Самур» газетдин редакциядиз диктант кхьинин мярекат Азербайжандани кыле тухуз кIанзава. Чи республикада и кар патал кьулай шартIарни ава. Низ хайи чIалал диктант кхьиз кIанзаватIа, «Самур» газетдин редакциядихь галаз алакьа хуьн тIалабзава.

Чи алакьадин телефон: (012) 432-92-17.

«САМУР»

ВНИМАНИЮ ЧИТАТЕЛЕЙ!

В районах республики на газету «Самур» можно подписаться коллективно и индивидуально в любое время. Годовая подписка составляет 15 манатов. Справки по телефону: 432-92-17

САМУР
Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA

Redaksiyamızın ünvanı: AZ 1073
Bakı, Mətbuat prospekti,
"Azərbaycan" nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
www.samurpress.net
www.sedagetkerimova.com
e-mail:sedagetkerimova@gmail.com

Hesab nömrəsi:
26233080000
"Kapital bank"ın 1 saylı
Yasamal filialı
kod 200037
VÖEN 130024708

Qəzet Azərbaycan
Respublikasının Mətbuat
və İnformasiya Nazirliyində
qeydə alınıb.

Qeydiyyat nömrəsi - 78

İndeks: 5581
Sifariş: 1774
Tiraj: 2000
Tel:(012)432-92-17

«Azərbaycan» nəşriyyatında çap olunmuşdur.